

DOI [https://doi.org/10.58442/3041-1858-2024-29\(58\)-48-61](https://doi.org/10.58442/3041-1858-2024-29(58)-48-61)
УДК 159.923(082)

Бондарчук Олена Іванівна,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології управління
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>
bei.07@ukr.net

ПЕРЕЖИВАННЯ ПІДЛІТКАМИ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ ТА РІВЕНЬ ОСМИСЛЕНОСТІ НИМИ ЖИТТЯ

Анотація. У статті проаналізовано особливості взаємозв'язку переживань підлітками батьківсько-дитячих стосунків та рівня осмисленості ними життя. Обґрунтовано актуальність дослідження, зумовленого доцільністю дослідження батьківсько-дитячих стосунків як важливого чинника осмисленості підлітками життя, і, як наслідок – їх здатності до усвідомленого переживання й саморегуляції негативних і психотравмивних психічних станів. Наведено аналіз результатів емпіричного дослідження ставлення підлітків до батьків і до сім'ї в цілому, за яким, зокрема, встановлено, що значна кількість підлітків виявляє позитивне ставлення до матері та амбівалентне ставлення до батька. Показано, що в цілому особливості ставлення матері до підлітків переживається ними яскравіше ніж ставлення до них батька. При цьому аналіз даних свідчить про певну суперечливість в уявленнях підлітків про ставлення батьків – позитивний інтерес та автономність, з одного боку, і директивність й непослідовність з іншого боку для доволі значної кількості досліджуваних. Презентовано результати дослідження рівнів осмисленості життя підлітками, аналіз яких дозволив констатувати наявність низького рівня у понад половини досліджуваних, тоді як високого – лише кожного шостого з підлітків. При цьому за результатами дисперсійного аналізу виявлені статистично значущі відмінності в особливостях переживання підлітками з різними рівнями осмисленості життя ставлення до них батьків. Зокрема, йдеться про наявність прямого, статистично значущого зв'язку між уявленнями підлітка про рівень прояву позитивного інтересу з боку матері й батька та рівнем осмисленості ними життя. Натомість у випадку уявлень про непослідовність як

матері, так і батька, ворожість матері та директивність батьків такий зв'язок виявився оберненим. Констатовано, що подібні результати з урахуванням низького рівня осмисленості життя, властивого практично половині досліджуваних, свідчать про перебування значної частини підлітків у складних життєвих обставинах й відповідно зоні ризику в контексті успішного подолання психотравмівних ситуацій в умовах війни.

Ключові слова: переживання; складні життєві обставини; психотравма; травмівні переживання; підлітки; батьківсько-дитячі стосунки; осмисленість життя.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Процес соціалізації дітей підліткового віку завжди привертав особливу увагу вчителів, соціальних педагогів і практичних психологів внаслідок специфіки психофізіологічних і психосоціальних характеристик становлення осіб даного віку. В кризових умовах війни в Україні психологічні проблеми, що властиві підліткам і пов'язані насамперед з їхньою здатністю до усвідомленого переживання й саморегуляції негативних і психотравмівних психічних станів, набувають особливої гостроти, а чинники, що їх зумовлюють, потребують спеціального дослідження. Серед таких чинників, безперечно, можна виокремити особливості батьківсько-дитячих стосунків через, як зазначають О. Чабан і О. Хаустова [11, с. 1], «...міжпоколінні дистресові наслідки війни, коли особливо уразливими контингентами стають жінки та діти», а емоційна сфера особистості часто підлягає нищівному впливу ([18] та ін.). Велике значення для подолання таких наслідків, на наш погляд, має те, як саме переживають діти батьківсько-дитячі стосунки, чи стануть для них ці переживання психотравмівними, що, в свою чергу може залежати від того, наскільки усвідомленим й осмисленим є для підлітків життя в сучасному, хаотичному, крихкому й нелінійному світі. Саме тому актуальним уявляється дослідження взаємозв'язку переживань підлітками батьківсько-дитячих стосунків та рівня осмисленості ними життя у складних життєвих обставинах сьогодення. Розуміння наявності та природи такого зв'язку дозволить скоригувати психологічну роботу з підлітками в бік самопізнання й саморозвитку, а за потреби – посттравматичного зростання.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Слід зазначити, що різні аспекти

питання переживання особистістю актуальних подій її життя вже були предметом уваги дослідників (М. Папуча [7] та ін.), в тому числі, під впливом війни (Т. Титаренко [8]; І. Грицюк (I. Hrytsiuk) [16]; K. Vitzthum [23] та ін.). Ставилося питання про зв'язок переживання із свободою людини [6] та іншими проявами людської сутності. Переконаливо показано, що усвідомлення суб'єктом юнацького віку своїх екзистенціальних переживань сприяє конструктивному подоланню кризового періоду (Ю. Лановенко [5] та ін.).

З іншого боку, є доволі багато напрацювань з проблематики батьківсько-дитячих стосунків (Г. Федоришин [9], D. Baumrind [14], C. Schaefer, T. DiGeronimo [20] та ін.), які розглядаються як важлива детермінанта психічного розвитку дитини, зокрема, залежно від прихильності (S. Flaherty, L. Sadler [15] та ін.) та емоційного ставлення до батьків (Т. Яблонська [13] та ін.).

При цьому в цілому вплив складних життєвих обставин на якість і сенс життя особистості також був предметом дослідження (L. Kring, E. Iversen, B. Ibsen, & M. Fehsenfeld [17]). Водночас, особливості переживання підлітками батьківсько-дитячих стосунків у контексті осмисленості ними життя у складних життєвих обставинах, що зумовлені війною в Україні, вивчені недостатньо, що й зумовило мету нашого дослідження.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті: емпірично дослідити взаємозв'язок переживань підлітками батьківсько-дитячих стосунків та рівня осмисленості ними життя у складних життєвих обставинах, що зумовлені війною в Україні.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- емпірично дослідити особливості переживань підлітками батьківсько-дитячих стосунків у складних життєвих обставинах, що зумовлені війною в Україні
- виявити рівень осмисленості життя підлітками та перевірити наявність взаємозв'язку з їхніми переживаннями батьківсько-дитячих стосунків.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Складні життєві обставини для українських родин внаслідок війни зумовлюють актуалізацію психотравмивних переживань як загалом, так і стосовно батьківсько-дитячих стосунків зокрема. Як відомо, психотравма є реакцією на непередбачену, раптову, приголомшливу подію, ситуацію, в якій є загроза життю особистості або її здоров'ю, а стандартні способи

реагування не є ефективними [4, с. 9]. Саме травмівні переживання дитини можуть спричинити фіксацію на травмі, стати тригером всіх її психічних розладів (З. Фройд [10]; D. Sharon Maksimov [22] та ін.). Напроти, переживання особистістю здатності відповідально змінювати, щоденно творити власне життя, набуваючи досвіду у сфері непередбачуваного й неочікуваного сприятиме її психологічному благополуччю в складних умовах сьогодення (М. Папуча [6], Т. Титаренко [8] та ін.). У цьому контексті переживання, з одного боку, проявляються через усвідомлене ставлення особистості до тих подій, які відбуваються в її житті, а з іншого, – під час перетворення психологічного світу людини у процесі переосмислення сенсу її існування [7, с. 184–185]. Ці міркування й склали теоретичну основу нашого дослідження й зумовили відповідний вибір емпіричних методів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення поставленої мети використано теоретичні методи наукового дослідження: теоретичний аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у психологічній літературі, узагальнення, систематизація з метою визначення сутнісних характеристик переживання підлітками батьківсько-дитячих стосунків та осмисленості ними життя.

Безпосередньо емпіричному дослідженню передувало розроблення його програми та визначення діагностичного комплексу дослідження для з'ясування психологічних особливостей переживань підлітками батьківсько-дитячих стосунків, рівня осмисленості ними життя у складних життєвих обставинах сьогодення та взаємозв'язку між ними.

Зокрема, оцінювання респондентом системи взаємовідносин з батьками оточуючими як таку, що актуалізує позитивні, негативні чи амбівалентні переживання, а також їх зміст вивчалось за допомогою проективної методики «Незакінчені речення» Сакса-Сіднея у трактуванні М. Алексеевої, М. Дригус [1]).

Крім того, було задіяно методику Children's Reports of Parental Behavior (Schaefer, 1965 [21]), яку було успішно апробовано на українських підлітках в ряді досліджень останніх років і широко відома під назвою «Підлітки про батьків» (ADOR) [13, с. 191].

Ступінь осмисленості процесу життя вивчалась за допомогою Опитувальника сенсу життя (The Meaning in Life Questionnaire, MLQ, 2006 в адаптації В. Зливкова, С. Лукомської, О. Федан, 2016), спрямованим на визначення двох вимірів сенсу життя: наявність сенсу (чи вважає

особистість, що її життя має сенс) та пошук сенсу (наскільки особистість мотивована на розуміння сенсу свого життя) [4, с. 182].

У дослідженні брали участь 475 учнів підліткового віку шкіл м. Києва та м. Хмельницького, з них 43,2 % хлопчиків і 56,8 % дівчаток. Статистичний аналіз даних здійснювався за допомогою комп'ютерної програми SPSS (версія 23.0).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

На першому етапі емпіричного дослідження за допомогою за допомогою проєктивної методики «Незакінчені речення» Сакса-Сіднея у трактуванні М. Алексєєвої, М. Дригус [1] було виявлено ставлення підлітків до батьків і сім'ї в цілому (табл. 1).

Таблиця 1

Особливості ставлення підлітків до батьків і сім'ї в цілому

Ставлення	Модальність ставлення, кількість досліджуваних у %		
	Негативне	Амбівалентне	Позитивне
До матері	32,0	23,4	44,6
До батька	26,7	46,9	26,3
До сім'ї в цілому	40,9	28,6	30,5

Як видно з даних, що наведені у табл. 1, лише третина досліджуваних підлітків в середньому виявляє позитивне ставлення до батьків і до сім'ї в цілому. При цьому примітно, що позитивне ставлення до матері проявляє більше дітей підліткового віку ніж до батька (44,6 % до матері проти 26,3 % до батька). Натомість, до батька значна кількість підлітків виявляє амбівалентне ставлення (46,9 %) ніж до матері (23,4 %).

Отримані дані узгоджуються з даними методики ADOR [13], за якою було виявлено особливості уявлень підлітків про ставлення до них батьків (табл. 2).

Таблиця 2

Особливості уявлень підлітків про ставлення до них батьків

Уявлення підлітків про ставлення до них батьків	Середні показники
1	2
Позитивний інтерес (матір)	3,79
Позитивний інтерес (батько)	3,54
Директивність (матір)	3,19
Директивність (батько)	2,81

Продовження табл. 2

1	2
Ворожість (матір)	1,44
Ворожість (батько)	1,17
Автономність (матір)	3,91
Автономність (батько)	3,83
Непослідовність (матір)	2,82
Непослідовність (батько)	2,63

З табл. 2 можна дійти висновку, що в цілому особливості ставлення матері до підлітків переживається ними яскравіше ніж ставлення до них батька, про що свідчать вищі середні показники відповідних уявлень підлітків. При цьому аналіз даних свідчить про певну суперечливий характер уявлень підлітків про ставлення батьків – позитивний інтерес та автономність, з одного боку, і директивність й непослідовність з іншого для доволі значної кількості досліджуваних.

Задля пояснення такої амбівалентності уявлень підлітків за допомогою Опитувальника сенсу життя (The Meaning in Life Questionnaire, MLQ, 2006 в адаптації В. Зливкова, С. Лукомської, О. Федан, 2016 [4]) було виявлено рівні осмисленості процесу життя досліджуваних (табл. 3).

Таблиця 3

Рівні осмисленості процесу життя досліджуваних підлітків

Рівні осмисленості	Кількість досліджуваних у %
Низький	52,4
Середній	29,7
Високий	17,9

З табл. 3 видно, що низький рівень осмисленості життя властивий значній кількості дітей підліткового віку (52,4 %), середній – майже третині (29,7 %), а високий – лише кожному шостому з досліджуваних (17,9 %). При цьому за результатами дисперсійного аналізу (General Linear Model) виявлені статистично значущі відмінності в особливостях переживання підлітками ставленням до них батьків з різними рівнями осмисленості життя.

Так, виявлено прямий зв'язок між уявленнями підлітка про рівень прояву позитивного інтересу з боку матері та рівнем осмисленості ними життя (рис. 1).

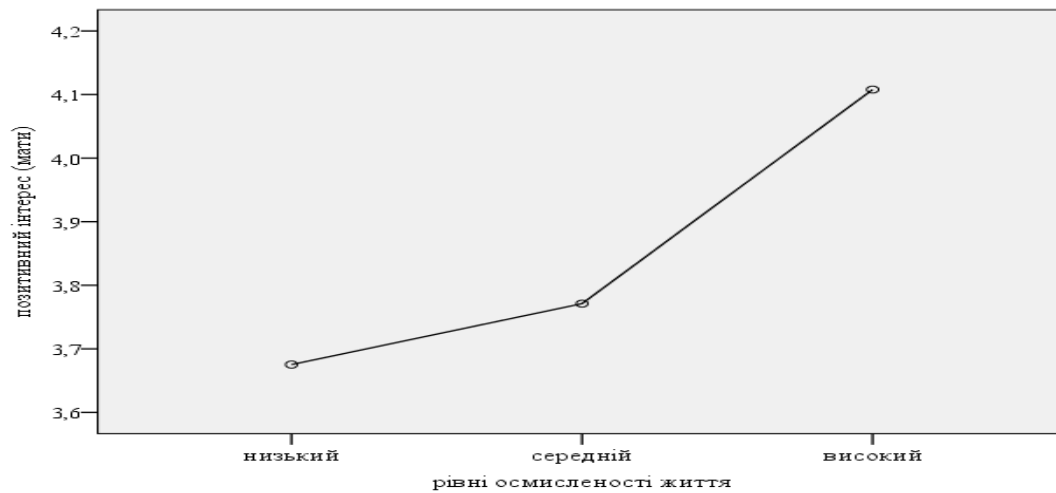

Рис. 1 Особливості взаємозв'язку уявлень підлітків про прояв позитивного інтересу до них з боку матері та рівнів осмисленості ними життя, $p < 0,01$

Подібна залежність підтвердилася й у щодо уявлень підлітків про прояв позитивного інтересу до них з боку батька ($p < 0,05$).

Натомість в інших випадках такий зв'язок як, скажімо, уявлення про непослідовність як матері, так і батька, такий зв'язок виявився оберненим ($p < 0,05$).

Особливо яскраво це проявилось у випадку уявлень підлітків про ворожість матері та директивності батьків (рис. 2, рис. 3).

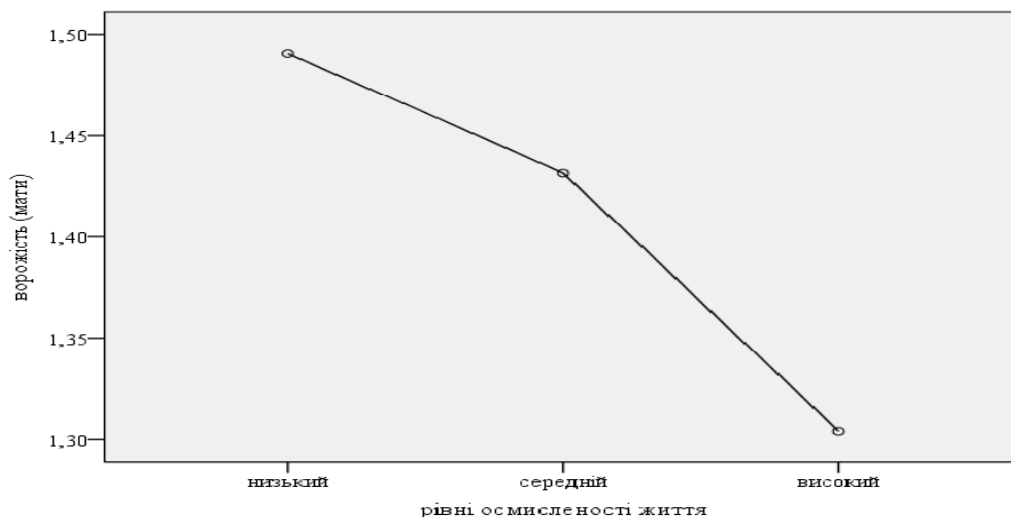

Рис. 2 Особливості взаємозв'язку уявлень підлітків про прояв ворожості до них з боку матері та рівнів осмисленості ними життя, $p < 0,05$

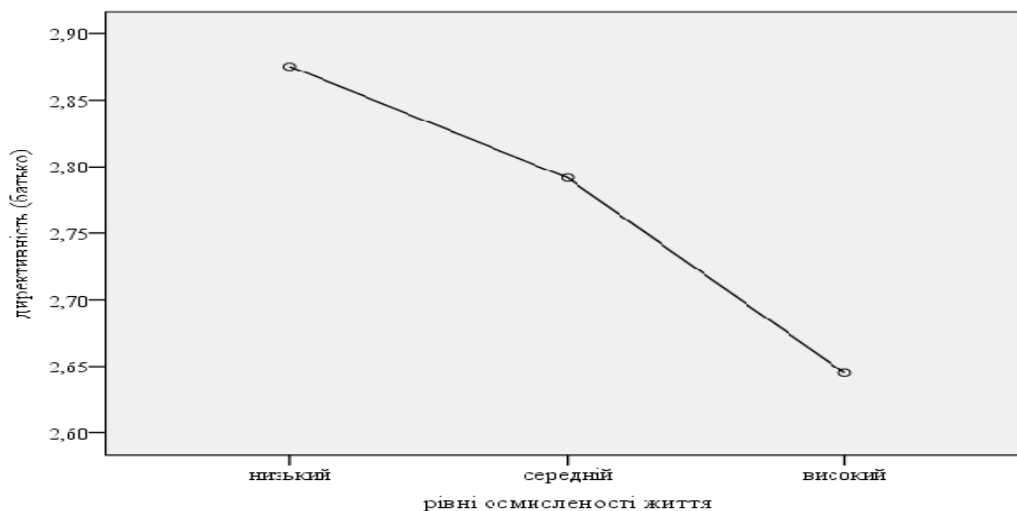

Рис. 3 Особливості взаємозв'язку уявлень підлітків про прояв директивності до них з боку батька та рівнів осмисленості ними життя, на рівні тенденції, $p = 0,1$

Такі результати з урахуванням низького рівня осмисленості життя, властивого практично половині досліджуваних, свідчать про перебування значної частини підлітків у складних життєвих обставинах й відповідно зоні ризику в контексті успішного подолання психотравмівних ситуацій в умовах війни.

Примітно, що статистично значущого зв'язку між уявленнями підлітків про автономність як батька, так і матері та рівня осмисленості ними життя встановлено не було.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Установлено суперечливий характер уявлень і, відповідно, переживань підлітків щодо ставлення до них батьків – позитивний інтерес та автономність, з одного боку, і директивність й непослідовність з іншого для доволі значної кількості досліджуваних.

При цьому за результатами емпіричного дослідження підтверджено взаємозв'язок переживань підлітками батьківсько-дитячих стосунків та рівня осмисленості ними життя. Уявлення підлітків про високий прояв позитивного ставлення до них з боку як матері, так і батька виявлені в тих з них, хто характеризується високим рівнем осмисленості життя ($p < 0,01$, $p < 0,05$). Натомість уявлення підлітків про високий рівень непослідовності обох батьків, ворожість матері й директивність батька властиві переважно тим з них, хто має низький рівень осмисленості життя ($p < 0,05$)

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Доцільним уявляється поглиблене вивчення гендерно-вікових особливостей усвідомленого переживання підлітками батьківсько-дитячих відносин та їх причин, у тому числі, зумовлених впливом війни. Не меш важливим є теоретичне обґрунтування, розроблення та апробація програми програм розвитку особистісної готовності суб'єктів батьківсько-дитячих відносин до їх конструктивного, усвідомленого переживання, а також учителів і практичних психологів системи освіти до психологічного супроводу відповідного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] М. І. Алексєєва, М. Т. Дригус, *Вивчення особистості підлітка*. Київ, Україна : Ін-т психології АПН України, 1994.
- [2] О. Ю. Булгакова, О. В. Азаркіна, «Теоретичні основи вивчення дитячо-батьківських стосунків у психологічних дослідженнях», *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*, т. 31(70), № 3, с. 100–104. 2020. <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.3/17>
- [3] О. Бондарчук, І. Пустовалов, «Психологічні особливості орієнтації учнів підліткового віку на лідерство залежно від типу закладу загальної середньої освіти. Організаційна психологія. Економічна психологія», т. 4, № 21, с. 7–17, 2020. <https://doi.org/10.31108/2.2020.4.21.1>
- [4] В. Л. Зливков, С. О. Лукомська, О. В. Федан, *Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях*. Київ, Україна : Педагогічна думка, 2016.
- [5] Ю. І. Лановенко, «Психологічні особливості переживання суб'єктом юнацької кризи», дис. канд. наук; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2005.
- [6] М. В. Папуча, *Проблеми психології переживання*. Ніжин, Україна : Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2019.
- [7] *Психологія переживання подій*; М. В. Папучі, Ред. Ніжин, Україна : НДУ ім. М. Гоголя, 2020.
- [8] Т. М. Титаренко, *Посттравматичне життєтворення: способи досягнення психологічного благополуччя*. Кропивницький, Україна : Імекс-ЛТД, 2020.
- [9] Г. М. Федоришин, *Психологічні проблеми сімейного виховання*. Івано-Франківськ, Україна : Місто НВ, 2013.

- [10] З. Фройд, *Вступ до психоаналізу. Нові висновки*. Тернопіль, Україна : Навч. книга «Богдан», 2021.
- [11] О. С. Чабан, О. О. Хаустова, «Медико-психологічні наслідки дистресу війни в Україні: що ми очікуємо та що потрібно враховувати при наданні медичної допомоги», *Український медичний часопис*, № 4(150), с. 1–11, 2022. <https://doi.org/10.32471/umj.1680-3051.150.232297>
- [12] Т. М. Яблонська, *Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин*. Суми, Україна : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2013.
- [13] О. Янкович, О. Кікінежді, О. Козубовська, І. Поліщук, В. Радчук та ін., *Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід*. Тернопіль, Україна : Осадца Ю.В., 2018. [Електронний ресурс]. Доступно: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/12407/1/Yankovych_Kikinezhdi_Kol_mon.pdf Дата звернення: Серп. 10, 2024.
- [14] D. Baumrind, «Current patterns of parental authority», *Developmental Psychology*, vol. 4, is. 1, Pt. 2, p. 1–103, 1971. <https://doi.org/10.1037/h0030372>
- [15] S. Ch. Flaherty, L. S. Sadler, «A Review of Attachment Theory in the Context of Adolescent Parenting», *Journal of Pediatric Health Care*, vol. 25, is. 2, p. 114–121, 2011. <https://doi.org/10.1016/j.pedhc.2010.02.005>
- [16] І. М. Грицюк, «Психосоматичні прояви психологічних порушень у дітей, що пережили психотравмуючу ситуацію», *Наука і освіта*, № 2/3, с. 121–124, 2016. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016-2-3-21>
- [17] L. Kring, E. Iversen, B. Ibsen, & M. Fehsenfeld, «Exploring the impact of stressful life events on quality of life: meaningmaking and narrative reconstruction», *International journal of qualitative studies on health and well-being*, vol. 19, is. 1, 2024. <https://doi.org/10.1080/17482631.2024.2330117>
- [18] I. Livandovska, «Scientific investigations of the influence of psychotraumatic events on the emotional sphere of a person», *Sworld-Us Conference Proceedings*, № 1(usc23-01), p. 139–144, 2024. <https://doi.org/10.30888/2709-2267.2024-23-00-019>
- [19] F. Rupert, *Trauma, Bonding & Family Constellations: Understanding and Healing Injuries of the Soul*. Publisher : Green balloon publishing. 2008.
- [20] C. E. Schaefer, T. F. Di Geronimo, *Ages and Stages: A Parent's Guide to Normal Childhood Development*. Wiley, 2008.
- [21] E. S. Schaefer, «Children's Reports of Parental Behavior: An Inventory», *Child Development*, vol. 36, is. 2, p. 413–424, 1965. <https://doi.org/10.2307/1126465>

- [22] D. Sharon Maksimov, «Transformation of mental trauma in children using the hibuki-therapy method», *Psychological Journal*, vol. 8, is. 3(59), p. 20–26, 2022. <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.3.2>
- [23] K. Vitzthum, S. Mache, R. Joachim, D. Quarcoo, D. A. Groneberg, «Psychotrauma and effective treatment of post-traumatic stress disorder in soldiers and peacekeepers», *Journal of Occupational Medicine and Toxicology*, vol. 4, is. 21, p. 1–7, 2009. <https://doi.org/10.1186%2F1745-6673-4-21>

TEENAGERS' EXPERIENCES OF PARENT-CHILD RELATIONSHIPS AND THEIR LEVEL OF AWARENESS OF LIFE'S MEANING

Olena Bondarchuk,

doctor of psychological sciences, professor,
Head of the Department of Management Psychology
Postgraduate Education Central Institute
SIHE «University of Education Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>
bei.07@ukr.net

Abstract. The article analyzes the peculiarities of the relationship between teenagers' experiences of parent-child relationships and the level of meaningfulness of their lives. The relevance of the research is substantiated, due to the expediency of researching parent-child relationships as an important factor in adolescents' meaningfulness of life, and, as a result, their ability to consciously experience and self-regulate negative and psychotraumatic mental states. An analysis of the results of an empirical study of the attitude of teenagers to their parents and to the family as a whole is presented, according to which, in particular, it was established that a significant number of teenagers show a positive attitude towards their mother and an ambivalent attitude towards their father. It is shown that, in general, the peculiarities of the mother's attitude towards teenagers are more vividly experienced by them than the father's attitude towards them. At the same time, the data analysis shows a certain inconsistency in the perceptions of teenagers about the attitude of their parents – positive interest and autonomy, on the one hand, and directiveness and inconsistency, on the other hand, for a fairly significant number of the studied. The results of the study of the levels of meaningfulness of life by teenagers are presented, the analysis of which allowed us to ascertain the presence of a low level in more than half of the

subjects, while only one in six teenagers had a high level. At the same time, statistically significant differences were found in the peculiarities of teenagers' experience of their parents' attitude towards them, depending on the level of their awareness of the meaning of life. In particular, it is about the existence of a direct, statistically significant relationship between the adolescent's perceptions of the level of positive interest from the mother and father and the level of their meaningfulness of life. In contrast, the relationship was reversed for perceptions of both maternal and paternal inconsistency, maternal hostility, and parental directiveness. It was established that such results, taking into account the low level of meaningfulness of life characteristic of almost half of the researched, testify to the presence of a significant part of teenagers in difficult life circumstances and, accordingly, in the risk zone in the context of successfully overcoming psycho-traumatic situations in the conditions of war.

Keywords: experiences; difficult life circumstances; psychotrauma; traumatic experiences; teenagers; parent-child relationships; meaningfulness of life; awareness of life's meaning.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] M. I. Alieksieieva, M. T. Dryhus, *Vyvchennia osobystosti pidlitka*. Kyiv, Ukraine : In-t psykholohii APN Ukrainy, 1994. (in Ukraine).
- [2] O. Yu. Bulhakova, O. V. Azarkina, «Teoretychni osnovy vyvchennia dytiacho-batktivskykh stosunkiv u psykholohichnykh doslidzhenniakh», *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia*, t. 31(70), № 3, s. 100–104. 2020. <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.3/17> (in Ukraine).
- [3] O. Bondarchuk, I. Pustovalov, «Psykhologichni osoblyvosti oriientatsii uchniv pidlitkovoho viku na liderstvo zalezno vid typu zakladu zahalnoi serednoi osvity. Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia», t. 4, № 21, s. 7–17, 2020. <https://doi.org/10.31108/2.2020.4.21.1> (in Ukraine).
- [4] V. L. Zlyvkov, S. O. Lukomska, O. V. Fedan, *Psykhodiahnostyka osobystosti u kryzovykh zhyttievyykh sytuatsiiah*. Kyiv, Ukraine : Pedahohichna dumka, 2016. (in Ukraine).
- [5] Iu. I. Lanovenko, «Psykhologichni osoblyvosti perezhyvannia subiektom yunatskoi kryzy», *dys. kand. nauk; Natsionalnyi pedahohichnyi un-t im. M. P. Drahomanova*. Kyiv, 2005. (in Ukraine).

- [6] M. V. Papucha, Problemy psykholohii perezhyvannia. Nizhyn, Ukraina : Vyd-vo NDU imeni Mykoly Hoholia, 2019. (in Ukraine).
- [7] Psykholohiia perezhyvannia podii; M. V. Papuchi, Red. Nizhyn, Ukraina : NDU im. M. Hoholia, 2020. (in Ukraine).
- [8] T. M. Tytarenko, Posttravmatyчне zhyttietvorennia: sposoby dosiahnennia psykholohichnoho blahopoluchchia. Kropyvnytskyi, Ukraina : Imeks-LTD, 2020. (in Ukraine).
- [9] H. M. Fedoryshyn, Psykholohichni problemy simeinoho vykhovannia. Ivano-Frankivsk, Ukraina : Misto NV, 2013. (in Ukraine).
- [10] Z. Froid, Vstup do psykhoanalizu. Novi vysnovky. Ternopil, Ukraina : Navch. knyha «Bohdan», 2021. (in Ukraine).
- [11] O. S. Chaban, O. O. Khaustova, «Medyko-psykholohichni naslidky dystresu viŭny v Ukraïni: shcho my ochikuiemo ta shcho potribno vrakhovuvaty pry nadanni medychnoi dopomohy», Ukrainskyi medychnyi chasopys, № 4(150), s. 1–11, 2022. <https://doi.org/10.32471/umj.1680-3051.150.232297> (in Ukraine).
- [12] T. M. Yablonska, Rozvytok identychnosti dytyny v systemi simeinykh vzaiemyn. Sumy, Ukraina : Vyd-vo SumDPU im. A. S. Makarenka, 2013. (in Ukraine).
- [13] O. Yankovych, O. Kikinezhdi, O. Kozubovska, I. Polishchuk, V. Radchuk ta in., Teoriia ta praktyka profilaktychnoi roboty z ditmy, skhylnymy do deviantnoi povedinky: ukrainskyi i mizhnarodnyi dosvid. Ternopil, Ukraina : Osadtsa Yu. V., 2018. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/12407/1/Yankovych_Kikinezhdi_Kol_mon.pdf Data zvernennia: Serp. 10, 2024. (in Ukraine).
- [14] D. Baumrind, «Current patterns of parental authority», *Developmental Psychology*, vol. 4, is. 1, Pt. 2, p. 1–103, 1971. <https://doi.org/10.1037/h0030372> (in English).
- [15] S. Ch. Flaherty, L. S. Sadler, «A Review of Attachment Theory in the Context of Adolescent Parenting», *Journal of Pediatric Health Care*, vol. 25, is. 2, p. 114–121, 2011. <https://doi.org/10.1016/j.pedhc.2010.02.005> (in English).
- [16] I. M. Hrytsiuk, «Psykhosomatychni proiavy psykholohichnykh porushen u ditei, shcho perezhyly psykhotravmuiuchu sytuatsiiu», *Nauka i osvita*, № 2/3, s. 121–124, 2016. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016-2-3-21> (in Ukraine).
- [17] L. Kring, E. Iversen, B. Ibsen, & M. Fehsenfeld, «Exploring the impact of stressful life events on quality of life: meaningmaking and narrative reconstruction», *International journal of qualitative studies on health and*

well-being, vol. 19, is. 1, 2024.
<https://doi.org/10.1080/17482631.2024.2330117> (in English).

- [18] I. Livandovska, «Scientific investigations of the influence of psychotraumatic events on the emotional sphere of a person», Sworld-US Conference Proceedings, № 1(usc23-01), p. 139–144, 2024. <https://doi.org/10.30888/2709-2267.2024-23-00-019> (in English).
- [19] F. Rupert, Trauma, Bonding & Family Constellations: Understanding and Healing Injuries of the Soul. Publisher : Green balloon publishing. 2008. (in English).
- [20] C. E. Schaefer, T. F. Di Geronimo, Ages and Stages: A Parent's Guide to Normal Childhood Development. Wiley, 2008. (in English).
- [21] E. S. Schaefer, «Children's Reports of Parental Behavior: An Inventory», Child Development, vol. 36, is. 2, p. 413–424, 1965. <https://doi.org/10.2307/1126465> (in English).
- [22] D. Sharon Maksimov, «Transformation of mental trauma in children using the hibuki-therapy method», Psychological Journal, vol. 8, is. 3(59), p. 20–26, 2022. <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.3.2> (in English).
- [23] K. Vitzthum, S. Mache, R. Joachim, D. Quarcoo, D. A. Groneberg, «Psychotrauma and effective treatment of post-traumatic stress disorder in soldiers and peacekeepers», Journal of Occupational Medicine and Toxicology, vol. 4, is. 21, p. 1–7, 2009. <https://doi.org/10.1186%2F1745-6673-4-21> (in English).

*Стаття надійшла до редакції
08 вересня 2024 року*

